

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров А. А. Типология делинквентного поведения при психопатиях и акцентуациях характера / А. А. Александров // Нарушение поведения у детей и подростков. – М. : Педагогика, 1981. – С. 51–59.
2. Актуальные проблемы психоневрологии детского возраста : сб. ст. / [под ред. А. А. Портнова]. – М. : МГУ, 1973. – 218 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте : психологическое исследование / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства / Л. С. Выготский. – М. : Экспериментальный дефектологический институт, 1936.
5. Запобігання відхиленням у поведінці школярів / [за ред. Б. С. Кобзаря, Є. І. Петухова]. – К. : Вища школа, 1992. – 144 с.
6. Ковалев В. В. Социально-психиатрический аспект проблемы девиантного поведения у детей и подростков / В. В. Ковалев // Нарушение поведения у детей и подростков. – М. : Педагогика, 1981. – С. 11–23.
7. Кудрявцев В. Н. Социальные отклонения. Введение в общую теорию / Кудрявцев В. Н., Нересянц В. С., Кудрявцев Ю. В. – М. : Юридическая литература, 1984. – 320 с.
8. Личко А. Е. Подростковая психиатрия : руководство для врачей / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 255 с.
9. Проколиенко Л. Н. Психологическая профилактика недисциплинированного поведения учащихся : [учебно – методическое пособие] / Л. Н. Проколиенко. – К. : Вища школа, 1989. – 252 с.
10. Проколиенко Л. Н., Николенко Д. Ф. Семейное воспитание. Подростки / Л. Н. Проколиенко, Д. Ф. Николенко. – К. : Вища школа, 1981. – 312 с.

УДК 159.923

Михлюк Е.І., ад'юнкт кафедри загальної психології

АНАЛІТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОБУМОВЛЕНИХ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми акцентуацій характеру особистості, пов'язаної з розвитком і професійною діяльністю. Проаналізовані класичні характеристики основних акцентуацій характеру з урахуванням їх впливу на виконувану діяльність.

Ключові слова: акцентуація характеру, професійна діяльність, професійно обумовлені акцентуації особистості, особистість.

В статті представлено теоретичний аналіз проблеми акцентуацій характеру людини, зв'язаних з розвитком і професійною діяльністю. Проаналізовані класичні характеристики основних акцентуацій характеру з урахуванням їх впливу на виконувану діяльність.

Ключеві слова: акцентуації характеру, професійна діяльність, професійно обумовлені акцентуації особистості, людина.

Постановка проблеми. В процесі професійної діяльності в структурі особистості і характеру виявляється акцентуація. Акцентуація характеру може розвиватися під впливом різних чинників, серед яких важливу роль грають властивості нервової системи, особливості сімейного виховання, соціального оточення, професійної діяльності, фізичного здоров'я. Професійна діяльність неминує супроводжуватися змінами в структурі особистості: з одного боку, відбувається посилення і інтенсивний розвиток якостей, які сприяють успішному здійсненню діяльності, а з іншого – зміна і навіть руйнування структур, що беруть участь у цьому процесі. Професійні зміни, що порушують цілісність особистості, знижуючи адаптивність і продуктивність її діяльності, негативні і розглядаються як професійна акцентуація рис характеру.

Професійна акцентуація – це надмірна вираженість одних якостей і атрофування інших якостей, що негативно позначається на діяльності і поведінці людини. Це виникає в процесі успішного виконання діяльності, що визначає групу професійно важливих якостей, використовуваних роками, і групу професійно небажаних якостей, які пригнічуються [2].

Чинниками, що ініціюють розвиток професійних деформацій, є різні акцентуації характеру особистості. В процесі багаторічного виконання однієї і тієї ж діяльності акцентуації професіоналізуються, вплітаються в тканину індивідуального стилю діяльності і трансформуються в професійні деформації фахівця. У кожного акцентуованого фахівця свій ансамбль деформацій, і вони виразно виявляються в діяльності і професійній поведінці. Іншими словами, професійні акцентуації – це надмірне посилення деяких рис характеру, а також окремих професійно обумовлених властивостей і якостей особистості [1].

Людські індивідуальні риси є основою структури особистості, її «становим» обґрунтуванням, яке є як і основоположним для цілісної спрямованості особистості, так і індивідуальним, таким, що виникає в результаті індивідуального життєвого досвіду.

Характер людини – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлений типовими для неї формами поведінки [4].

Характер обумовлений буттям особистості, засвоєнням соціального досвіду, що породжує типові риси характеру, визначувані обставинами життєвого шляху в конкретних історичних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Акцентуації характеру і їх аналіз – проблема, що виникла на рубежі XIX – XX століть. В сере-

дині XIX століття в практичному розділі психології – психодіагностиці, що розроблявся Р. Кеттелом, Г. Еббінгаузом – французькими психологами на чолі з А. Біне розробляється ряд методик за визначенням специфічних особливостей осіб.

Визначення специфічних рис характеру необхідне як для індивідуального психодіагностування і психологічного консультування, так і для загальної психізації характерів.

На рубежі століть XIX і XX виник певний напрям в психології – характерологія. Спочатку даний напрям в психологічній науці орієнтувався на фізіологічні особливості індивіда і проводив наукові переломи між будовою людини і її психічними характеристиками. У XX столітті К. Леонгард і В.Б. Лічко визначили особливості акцентуації в характері людини і їх специфічні особливості [4].

Вивчаючи акцентуированні осіб в практиці, Карл Леонгард пропонує цілу систему практичних методів, що дозволяють «нівелювати» індивідуальні особливості психіки людини і адаптувати особистість до існуючих умов.

Характер – це індивідуальне поєднання стійких рис, психічних особливостей людини, що обумовлюють типові для даної людини способи поведінки в певних життєвих умовах і обставинах і визначають відношення особистості до навколишньої дійсності [3].

Характер – це результат взаємодії людини зі світом, сукупність стійких придбаних якостей, що виражають відношення людини до себе, інших людей, речей, суспільству і виявляються в стійких, звичних формах поведінки [4].

Структура характеру розглядається перш за все по типах відношень, що склалися у людини:

- відношення до інших людей;
- відношення до самого себе;
- відношення до діяльності;
- відношення до суспільства в цілому [2].

Виклад основного матеріалу. На відміну від темпераменту як динамічної сторони поведінки, характер дозволяє оцінити змістовну соціальну сторону поведінки суб'єкта, його ціннісні орієнтації.

Характер є результатом індивідуального розвитку особистості у зв'язку із закріпленням в поведінці індивіда різних проявів психічних процесів: пізнавальних, емоційних і вольових. Тому у зв'язку з генезисом характеру розрізняють три групи рис:

- інтелектуальні риси (критичність, спостережливість, мрійливість і ін.);
- емоційні риси (чуйність, пихатість, чесність і ін.);
- вольові риси (цілеспрямованість, принциповість, наполегливість і ін.).

По відношенню до рівня норми характер може бути:

- нормальним, збалансованим, тобто відповідати адекватними реакціями на різні стимули;
- акцентуованим, з надмірним проявом деяких рис (наприклад екзальтованість, некерованість і ін.);
- психопатичним, коли деякі риси виявляються на рівні патології [1].

У 20–50% людей деякі риси характеру такі загострені, надмірно розвинені в збиток іншим якостям, що відбувається своєрідний «перекіс» характеру, акцентуація характеру, в результаті погіршується взаємодія з людьми, з'являються однотипні утруднення і конфлікти [4]. Вираженість акцентуації може бути різною: від легкої, помітної лише найближчому оточенню, до крайніх варіантів, психопатії. Психопатія – хвороблива потворність характеру (при збереженні інтелекту людини), в результаті різко порушуються взаємини з людьми; психопати можуть бути навіть соціально небезпечні для оточуючих [4]. Але, на відміну від психопатії, акцентуації характеру виявляються не постійно, з роками можуть абсолютно згладитися, наблизитися до норми. Акцентуації характеру частіше зустрічаються у підлітків і юнаків (50–80%), чим у дорослих, оскільки саме ці періоди життя – найбільш критичні періоди для формування характеру, для прояву своєї неповторності, індивідуальності. Потім з роками акцентуація може згладжуватися або, навпаки, посилюватися, переростаючи в неврози або психопатії.

Будь-яка якість характеру, навіть найчудовіша, коли отримує надмірний розвиток, починає набувати якогось негативного відтінку, ускладнювати життя самій людині і її оточенню, обумовлювати «важкий» характер.

Наявність певної акцентуації залежить від професійної діяльності. На підставі різних класифікацій (Ганушкін П., Леонгард К., Лічко А. і ін.) виділяють десять різних типів акцентуацій: 1. гіпертимний; 2. дистимний; 3. циклотимічний; 4. збудливий; 5. застрягаючий; 6. педантичний; 7. тривожний; 8. емотивний; 9. демонстративний; 10. екзальтований.

1. Гіпертимний. Людина дуже енергійна, самостійна, прагне до лідерства, ризику, авантюр. Вона не реагує на зауваження, відсутня самокритичність. Необхідно стримано відноситися до її необґрунтованого оптимізму і переоцінки своїх можливостей. Риси, привабливі для співбесідників: енергійність, жадання діяльності, ініціативність, відчуття нового, оптимізм.

Для оточуючих людей в ній не подобається: легковажність, схильність до аморальних вчинків, несерйозне відношення до покладених на неї обов'язків, дратівливість в крузі близьких людей. Конфлікт можливий при монотонній роботі, самоті, в умовах жорсткої дисципліни, постійних моралей. Це приводить до того, що у цієї людини виникає гнів. Така людина добре себе проявляє в роботі, пов'язаній з постійним спілкуванням. Для неї характерно часто міняти професії і місце роботи. Гіпертимним людям не можна довіряти копітку одноманітну роботу, що

вимагає великої посидючості, концентрації уваги, відмови від активного спілкування з оточуючими. Для них більше всього підходить організаторська діяльність, що вимагає контактів з людьми, дозволяє реалізувати накопичений «енергетичний потенціал». Гіпертимній людині важко тримати себе в руках, тому їх робота не повинна бути пов'язана з конфліктними ситуаціями.

2. Дистимний (дистимність). У цього типу людей спостерігається постійно знижений настрій, смуток, замкнутість, песимістична. Ці люди обтяжуються галасливими суспільствами, з колегами близько не сходяться. У конфлікти вступають рідко, частіше є в них пасивною стороною. Вони дуже цінують тих людей, які дружать з ними і схильні їм підкорятися. Оточуючим подобається в цих людях серйозність, висока моральність, сумлінність і справедливість. Але такі риси, як пасивність, песимізм, смуток, сповільненість мислення, «відрив від колективу», відштовхують оточуючих від знайомства і дружби з ними.

Конфлікти спостерігаються в ситуаціях, які вимагають бурхливої діяльності. На цих людей зміна звичного способу життя негативно впливає. Ці люди добре справляються з роботою, в якій не потрібний широкий круг спілкування. За несприятливих умов проявляють схильність до невротичної депресії. Ця акцентуація виникає частіше у осіб меланхолійного темпераменту.

3. Циклоїдний (циклотимність). Акцентуація характеру виявляється в періодах підйому і спаду настрою, що циклічно змінюються. В період підйому настрою проявляють себе як люди з гіпертимічною акцентуацією, в період спаду – з дистимічною. В період спаду загострено сприймають неприємності, аж до самогубства. Ці часті зміни душевних станів стомлюють людину, роблять її поведінку малопередбачуваною, суперечливою. Такі люди схильні до зміни професії, місця роботи, інтересів. Цей тип характеру зустрічається у осіб холеричного темпераменту. Краще не давати їм роботи, що вимагає постійно високого темпу. Краще не перенавантажувати їх нервову систему, а скористатися добротою, умінням співпереживати. Такі люди більше годяться в консультанти. Їм властиві значні перепади настрою і ділової активності.

4. Емотивний (емоційність). Ця людина надмірно чутлива і глибоко переживає щонайменші неприємності. Вона надмірно чутлива до зауважень, невдач, тому у неї частіше сумний настрій. Вона віддає перевагу вузькому колу друзів і близьких, які розуміли б її з півслова. У конфлікти вступає рідко і грає в них пасивну роль. Образи не випліскує назовні, а тримає їх при собі. Оточуючим подобається її альтруїзм, співчуття, жалість, вираз радості з приводу чужих успіхів. Вона дуже старанна і має високе відчуття довіри. Така людина зазвичай буває хорошим сім'янином. Але крайня чуттєвість, слізливність відштовхують від неї людей. Конфлікти з близькою людиною, смерть або хвороби рідних вона

сприймає трагічно. Їй протипоказані несправедливість, хамство, перебування в оточенні грубих людей.

5. Демонстративний (демонстративність). Ця людина прагне бути в центрі уваги і добивається своїх цілей за всяку ціну: сльози, неприємність, скандали, хвороби, хвастощі, наряди, незвичайні захоплення, брехня. Вона легко забуває про свої непристойні вчинки. У неї виражена висока пристосованість до людей. Ця людина приваблива для оточуючих ввічливістю, завзятістю, цілеспрямованістю, акторським даруванням, здатністю захопити інших, а також своєю неординарністю. Але вона має риси, які відштовхують від неї людей, і вони сприяють конфлікту: егоїзм, неприборканість вчинків, брехливість, хвалькуватість, схильність до інтриг, ухилення від роботи. Конфлікт з такою людиною відбувається при утиску її інтересів, недооцінці заслуг, поваленні з «п'єдесталу». Ці ситуації викликають у неї істеричні реакції.

Таку людину пригноблює замкнутий круг спілкування, одноманітна робота. Вона може проявити себе в роботі з постійно змінними короткочасними контактами. Вона прагне до успіху і часто не може критично відноситися до себе і своїм діям. Вона зазвичай підлазкуються під оточуючих і поступає відповідно до того, чого від неї хочуть. За допомогою цього вона непомітно маніпулює іншими людьми і легко може залучити в якусь авантюру. Тому за такими людьми потрібне око та око. Слід безперервно контролювати їх поведінку і направляти в правильне русло.

6. Збудливий (збудливість). У цих людей підвищена дратівливість, нестриманість, похмурість, занудливість, але можливі влєсливість, послужливість (як маскування), схильність до хамства і нецензурної лайки або мовчазності, сповільненість в бесіді. Вони активно і часто конфліктують, не уникають сварок з начальством, незлагідні в колективі, в сім'ї деспотичні і жорстокі. Поза нападами гніву ці люди добросовісні, акуратні і проявляють любов до дітей. Оточуючим не подобається їх дратівливість, запальність, неадекватні спалахи гніву і люті з рукоприкладством, жорстокість, ослаблений контроль над потягом. На цих людей добре впливають фізична праця, атлетичні види спорту. Їм необхідно розвивати витримку, самоконтроль, із-за незлагідності вони часто міняють місце роботи.

7. Застрягаючий (застрягання). Люди з таким типом акцентуації «застрають» на своїх відчуттях, думках. Вони не можуть забути образи, «зводять рахунки» зі своїми кривдниками. У них спостерігаються службова і побутова незговірливість, схильність до затяжних склок. У конфлікті найчастіше бувають активною стороною і чітко визначають для себе круг ворогів і друзів. Проявляють владолубство – «занудливість наставника».

Співбесідникам подобається їх прагнення добитися високих показників в будь-якій справі, прояв високих вимог до себе, жадання справе-

дливі, принципові, міцні, стійкі погляди. Але в той же час у людей такого типу є риси, які відштовхують від них оточуючих: образливість, підозрілість, мстивість, честолюбство, самовпевненість, ревнивість, роздуте до фанатизму відчуття справедливості. Конфлікт можливий при зачепленій самолюбності, несправедливій образі, перешкоді до досягнення честолюбних цілей.

Ці люди добре себе проявляють в роботі, що дає їм відчуття незалежності і можливість проявити себе. Таким людям властиве відверто виражене владолюбство, егоїзм, прагнення показати себе. Зазвичай це черстві і злопам'ятні люди, що насилу засвоюють нове, але, засвоївши, фанатично наступні йому. Вони накопичують негативні емоції, що рано чи пізно приводить до «вибуху», агресії, у цих людей є небезпека – «запаморочення від успіхів». До таких співробітників краще всього проявити терпимість, не перевиховувати їх, а зробити їх життя і роботу різноманітним. Для таких людей краще всього зайнятися облаштуванням чого-небудь, організаційною діяльністю.

8. Педантичний (педантичність). У цих людей виражена занудливість у вигляді «переживання» подробиць, на роботі вони здатні замучити відвідувачів формальними вимогами, виснажують домашніх надмірною акуратністю. Для оточуючих вони привабливі сумлінністю, акуратністю, серйозністю, надійністю в справах і відчуттях. Але такі люди мають і відштовхуючі риси: формалізм, «крутість», «занудливість», прагнення перекласти ухвалення важливого рішення на інших. Конфлікти можливі в ситуації особистої відповідальності за важливу справу, при недооцінці їх заслуг. Вони схильні до психастенії. Для цих людей переважні професії, не пов'язані з великою відповідальністю, «паперова робота». Вони не схильні до зміни місця роботи.

9. Тривожний (тривожність). Люди цього типу акцентуації відрізняються зниженим фоном настрою, боязкістю, невпевненістю в собі. Вони постійно побоюються за себе, своїх близьких, довго переживають невдачу і сумніваються в правильності своїх дій. У конфлікти вступають рідко і грають пасивну роль. Конфлікти можливі при ситуаціях страху, загрози, покарання, насмішок, несправедливих звинувачень. Оточуючим подобається їх дружелюбність, самокритичність і старанність. Але вони проявляють боязливість, недовірливість, унаслідок беззахисності служать часом мішенню для жартів, часто є «козлами відпущення». Таким людям не можна бути керівниками, приймати відповідальні рішення, оскільки їм властиве нескінченне переживання, зважування.

10. Екзальтований (екзальтованість). Люди з таким типом акцентуації мають дуже мінливий настрій, балакучість, підвищене відвертання на зовнішні події. Їх емоції яскраво виражені і знаходять своє віддзеркалення у влюбливості. Такі риси, як альтруїзм, відчуття співчуття, художній смак, артистичне дарування, яскравість почуттів і прихильність до друзів, подобаються співбесідникам. Але надмірна вразливість, пате-

тичність, панікерство, схильність відчаю є не кращими їх рисами. Невдачі і сумні події сприймають трагічно, мають схильність до невротичної депресії. Їх середовище існування – це сфера мистецтв, художні види спорту, професії, пов'язані з близькістю до природи.

Висновки. У повсякденному житті залежно від багатьох обставин характер людини може реалізовуватися по-різному: щось ховатися, щось, навпаки, випинатися, щось пригнічуватися. В результаті формується певний тип працівника: позитивний, нейтральний або негативний по відношенню до процесу діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Необхідно вивчати прояви акцентуацій рис характеру в процесі професіоналізації особистості і чинників, що детермінують їх розвиток, змін психологічних підструктур суб'єкта діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / Сергей Петрович Безносков. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций : Учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – С. 94–98.
3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 316 с.

УДК 159.9

*Овсяннікова Я.О., к. психол. н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ;
Заболотна В.В., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ*

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛУ МНС УКРАЇНИ В ПОСТКАТАСТРОФНИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізована специфіка професійної діяльності персоналу МНС України. Обґрунтована можливість використання соціально-психологічного тренінгу в межах відновлювального періоду.

Ключові слова: відновлювальний період, соціально-психологічний тренінг, рятувальник.

В статье проанализирована специфика профессиональной деятельности персонала МЧС Украины. Обоснована возможность использования социально-психологического тренинга в рамках восстановительного периода.

Ключевые слова: восстановительный период, социально-психологический тренинг, спасатель.